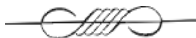

KISS ATTILA

A kerlési csata nomádjai Kézai Gesta Hungarorumában

1068-ban nomád sereg tört be a Magyar Királyság területére Moldvából. Az eseményekről csak latin nyelvű magyar források révén van ismeretünk, külhoni történészek nem jegyezték fel a támadást. Azonban a magyar adatok is ellentmondásosak; az egyik változatot a Képes Krónika képviseli, amely a nomádokat *cuni* néven ismeri, a másik változat Kézai híradása, aki a betörőket *bessinek* nevezi. A két forma egyúttal két történeti konstrukciót vet fel: a *cuni* alatt a kutatás úzokat keresett, a *bessi* viszont értelemszerűen a besenyőkre vonatkoztatható. Kézai forráshelyének egy új értelmezésével magyarázatot adhatunk arra, hogy melyik nomád nép ütközött meg a magyar erőkkel a keleti gyepüknél, Kerlésnél, 1068-ban.

A KERLÉSI CSATA ÁBRÁZOLÁSA A KÉPES KRÓNIKÁBAN

Források

Kézai, *Gesta Hungarorum* c. munkájában a következőket írja a kerlési ütközetről:

63. „*Post Geicham vero regnavit Ladislaus XXX annis et tribus mensibus. In Warod requiescit. Istius igitur temporibus in VII Castris, in monte, qui Kyrioleis dicitur, Bessi Hungaris infestissimi spoliata Hungaria fugientes coniunguntur et per eundem Ladislaum regem ac Hungaros taliter superantur, ut nec unus ex ipsis fertur remansisse...*” (SRH I, 180).

63. „*Géza után pedig László uralkodott harminc évig és három hónapig. Váradon nyugszik. Mármost az ő idejében Erdély földjén, azon a hegyen, melyet Kerlésnek hívnak, a besenyőket, a magyarok ádáz ellenségeit, akik Magyarország fosztogatása után menekülőben voltak, utolérték, és ugyanezen László király, valamint a magyarok úgy szétverték őket, hogy – a hagyomány szerint – egy sem maradt meg belőlük.*” (Bollók 1999, 116).

A Képes Krónika ugyancsak említi nomádok betörését Erdélybe, azzal a különbséggel, hogy sokkal több információt árul el az eseménnyel kapcsolatban.

102. „*Post hec autem pagani Cuni a superiori parte porte Meses ruptis indaginibus irruerunt in Hungariam totamque provinciam Nyr usque civitatem Byhor crudeliter depredantes, infinitam multitudinem virorum ac mulierum ceterorumque animalium secum trabentes, per amnem Lapus et fluenta Zomus inopinabiliter transeuntes remeabant. (...) Rex igitur Salomon et dux Geysa cum fratre suo Ladizlao collecto exercitu festinantissime acceleraverunt, ut per portam Meses transeuntes, priusquam Cuni montes et silvas transcenderent, in urbem Dobuka, pene per totam septimanam ibi adventum paganorum expectarunt...*” (SRH I, 366).

102. „*Ezután a pogány kunok áttörték a gyepűket, és a Meszes-kapu felső részénél berontottak Magyarországra; Bihar városáig kegyetlenül végigprédálták az egész Nyírséget, végzetlen sokaságú férfiakat, asszonyokat és állatokat vittek magukkal, várakozás ellenére átkeltek a Lápos patakon és a Szamos folyón, majd visszahúzódtak. (...) Salamon király tehát és Géza herceg öccsével, Lászlóval, összeszedték seregüket, nagy sietve elindultak, és áthaladtak a Meszes-kapun, még mielőtt a kunok átkelhetek volna a hegyeken; Doboka városában közel egy hétig várakoztak a pogányok érkezésére.*” (Geréb 1971, 73).

A krónika további szövegéből kiderül, hogy a támadó kunok vezetője Osul hadnagy, aki Gyula, kun vezér embere volt, s a nomád erők visszavonulóban megütköztek a magyar sereggel Kerlés hegyénél, ahol a betörők vereséget szenvedtek (SRH I, 366–369).

Kutatástörténet

A kerlési csata nomád résztvevőit azonosították a Képes Krónika adatai alapján a kunokkal és az úzokkal,¹ valamint Kézai nyomán a besenyőkkel.² A kutatás hamar kizárta azt a lehetőséget, hogy 1068-ban kunok törtek be Erdélybe; ekkor ugyanis a kunok még csak a Dnyeper vonalát érték el, azon túl csak később terjeszkedtek³ (Kossányi 1924, 526).

Az új támadás mellett Kossányi Béla érvelt, aki rámutatott: sem Marczali, sem Pauler nem vették figyelembe azt, hogy az úzok és a kunok népét, s azok tetteit külön kell választani egymástól, hiszen külön-külön vannak megnevezve a forrásokban, így az eddigi elméletek nem számoltak az új törzsekkel, mint a kérdés lehetséges megoldásával (Kossányi 1924, 533). Az orosz évkönyvekre és bizánci adatokra támaszkodva kimutatta: a kerlési csata idején az új törzsek szállásterülete Moldva területén helyezkedett el; ezen a területen besenyők ekkor már nem éltek (Kossányi 1924, 531). Mivel a nomádok támadása erre a területre lokalizálható, a Képes Krónika kunnak nevezi a támadókat, valamint a magyar források által említett fekete kunok⁴ az úzokkal azonosíthatóak,⁵ Kossányi szerint a kerlési ütközet nomádjaiban az új törzseket kell keresnünk, akik világosan meg vannak különböztetve a besenyőktől, akiknek dél-keleti irányú támadását, 1071 alatt, említi a Képes Krónika⁶ (Kossányi 1924, 533–534).

Györffy György Kossányi steppetörténeti érveit elfogadta;⁷ mégis, Pauler Gyula nyomán, arra a következtetésre jutott, hogy az 1068-as betörés nomádjai a besenyők voltak (Györffy 1948, 169). Györffy a magyar kútfők elemzése révén kimutatta, hogy a cuni általános értelmű népelnevezés a magyar forrásokban, ami annyit jelent, mint keleti nomád, mellyel más nomád törzseket is jelöltek, ezért a tárgyalt esemény kapcsán biztosan az úzokhoz kötni nem lehet (Györffy 1948, 169). Emellett Györffy hivatkozott a DAI-nak arra a híradására, amely a besenyők Gyula törzsét Moldva területére helyezi,⁸ és ezt az adatot párhuzamba állította a KK által említett Gyula vezérrel, aki a kerlési csata nomádjainak vezetője volt (Györffy 1948,

169). Hogy a szóban forgó nép csak a besenyő lehetett, arra Györffy Kézai adatát idézte, aki gestájában a besenyőket nevezte meg a magyarok ellenfeleiként a kerlési csatában (Györffy 1948, 169). Györffy elmélete szerint tehát egy besenyő törzs, a Gyula, az úz és kun hullámok ellenére Moldvában maradt, és ezek a besenyők 1068-ban támadást intéztek a Magyar Királyság ellen. Kossányi érveit azonban nem hagyhatta figyelmen kívül, mivel azokat részben maga is elfogadta, ezért koncepcióját azzal egészítette ki, hogy a Moldván átvonuló úzok egy része Gyula vezér besenyőihez csatlakozott, így egy besenyő sereg, úzokkal kiegészülve vívott harcot a magyarokkal Erdélyben 1068-ban (Györffy 1984, 877).

Kézai információinak értéke

A korunkra jutott kivonatos Kézai-szöveg magyar terület elleni nomád támadást egyszer említ csak, László király uralkodása alatt.⁹ Ekkor a kútfő szerint besenyők törtek az ország hatáira, akiket Szent László Kerlés mellett legyőzött. Kézai adata nem pontos; a Képes Krónika részletes információi szerint az esemény 1068-ban történt, Salamon uralkodása alatt, az ütközetben László herceg „csak” részt vett (SRH I, 366–369). Ugyancsak pontatlan László uralkodási éveinek száma; nem harminc évig és három hónapig, hanem csak tizennyolc évig regnált. Kézai szűkszavú közlésében a konkrétum csupán a helyszín, Kerlés, László király személye és hogy a támadók besenyők voltak. Sem a támadók vezérét, Osult, sem Gyula vezért nem említi.

Kézai adatának megbízhatósága már amiatt is megkérdőjeleződik, hogy az eseményt nem jól datálja, és semmilyen más nomád támadásról nem tud. Az igazi probléma viszont a forrás népmegnevezésével kapcsolatban merül fel. A gestában ugyanis a besenyők neve: *bessi*.¹⁰ Ez az alak 11. századi formát mutat (Györffy 1990, 115).

Szegfű László rámutatott arra, hogy Kézai információi visszavezethetőek az István- ill. László legendákra. Három István legenda maradt fenn; a kisebbik, a nagyobbik és a Hartvik-féle. Eltekintve keletkezésük történetétől, számunkra ezekből a forrásokból csak annyi a lényeges, hogy mindegyik egységesen elbeszéli azt, hogy besenyők törnek magyar területre¹¹ (Szegfű 1977, 27).

A nagyobbik István életrajz és a Hartvik püspök által készített legenda is megőrizte a népnév eredeti, 11. századi *bessi* alakját¹² (Györffy 1990, 113). László szentté avatása körüli időben (12. század vége) készült legendájának szerzője ismerte az István legendákat, és felhasználta az ebben talált információkat a magyarok nomád ellenségeiről; ezért ír a kútfő besenyő támadásról Magyarország ellen, azzal toldva meg az adatot, hogy a besenyők foglyul ejtett nőket és férfiakat hurcoltak el,¹³ akik ellen László hadba vonul. (Szegfű 1977, 27).

László valóban harcolt nomád betörők ellen, ezeket a támadókat azonban a Képes Krónika *cuminak*, s nem besenyőnek mondja. Az orosz és a bizánci kútfők alapján pedig a kelet-európai steppe nyugati részét, Moldva területét, már a kunok ellenőrizték az 1070-es évek végétől, ezelőtt pedig (1065–1075 k.) úz fennhatóság alatt állott (Kossányi 1924, 526; 532–533). A szentéletrajz szerzője tehát László nomádok elleni harcát az István legendákban foglaltakhoz hasonlóan formálta meg. Ezeknek az információknak az ismeretében állt össze Kézai leírása László király harcáról a besenyőkkel, melyet a gesta szerint „az ő idejében” vívtak Kerlésnél (Szegfű 1977, 27–28).

Kézai adata tehát a következőképpen magyarázható: Kézai, az István és a László legendák

ismeretében, összedolgozta kivonatos információit a később a Képes Krónikában megjelenő, annak 11. századra vonatkozó értesítésével, mely a kerlési csatáról számol be. Ennek a leírásnak az alapja a 11. századi ősgesta, mely nem sokkal az események után keletkezhetett.¹⁴ Kézai, ismervén a László legendában megfogalmazott nomád támadást, amelynek szerzője átvette az István legendából a besenyők támadásának leírását, összekapcsolja az ősgestából fennmaradt értesítéssel, mely szerint László Salamon királlyal és fivérével, Géza herceggel Erdélyben, a gyepüknlél, legyőzte a Magyarországot fosztogató nomádokat, Kerlés hegyénél. Hogy a besenyők említése Kézai művében nem más, mint a nomád támadók megnevezésének átvétele az István legendából, jól mutatja az 1283 k. készült munkában felbukkanó anakronisztikus, 11. századi *bessi* névalak, amely a besenyők korabeli elnevezése volt.¹⁵ A László legenda ismeretében Lászlóhoz tudta kapcsolni az István legendából oda is bekerült besenyő támadást, amelyet egyeztetett a kerlési csatáról szóló információival,¹⁶ ahol László a magyar sereg egyik vezére volt. Így született meg az a forrásadat, amellyel a kutatás a besenyő betörés mellett érvelt 1068 kapcsán.

Összefoglalás

Ha pedig ez a gondolatmenet helytálló, elhárul a nehézség annak tisztázása elől, hogy melyik nomád nép tört be Moldvából 1068-ban Erdélybe, és szenvedett vereséget a kerlési ütközetben a Salamon, Géza és László vezette magyar erőktől.

A Györffy által felvetett magyarázat, amely szerint a *cumi* nem egzakt népnév, s jelentése 'keleti nomád', vonatkoztatható az úz törzsekre. A támadás Moldvából indult ki (a támadók a Meszes-kapun át törtek be Erdélybe), Thuróczy szerint Moldva Fekete Kumaniával azonos,¹⁷ az úzok megfeleltethetők a Kézai és a Képes Krónika által említett fekete kunokkal, s Kézai Kerléssel kapcsolatos párhuzamos helye kompiláció. Ezek mellett Györffynek az az érve sem perdöntő, hogy a KK *Gyula duxa* azonosítható a DAI által említett *Āōēā* törzssel, amely Moldvában foglalt szállásterületet.¹⁸ A Bíborbanszületett adata a 10. század első felére vonatkozó információ, amelynek 1068-ra való vonatkoztatása erőltetett.¹⁹

Már Marczali Henrik is hangsúlyozta: az az érv, hogy a kerlési csata nomádjainak feje, Gyula vezér megfeleltethető a hasonló nevű besenyő törzssel, nem túl meggyőző érv a besenyő azonosítás mellett, mert a név megvan a magyar nyelvben is, s talán meglehetett a rokon nyelvű, más török nyelvű nomád törzseknél is²⁰ (Marczali 1995, 83; 1. jegyz).

Összességében megállapítható, hogy Moldva területét 1068-ban, a kerlési csata évében az úz törzsek tartották megszállva, besenyők ezen a területen nem mutathatók ki. Az egyetlen erre vonatkozó információ, Kézai adata, kompiláció, korábbi latin nyelvű magyar forrásokból. Sem a források révén rekonstruálható történeti helyzet, sem az ezekből nyerhető információk nem mutatnak arra, hogy a kerlési ütközet nomádjaiban besenyőket kellene keresnünk, viszont az adatok valószínűsítik, hogy az úz törzsek utolsó történeti periódusa kiegészíthető a kerlési csatával.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BELLUS 2001: THURÓCZY János: *A magyarok krónikája*. Ford. BELLUS Ibolya, Budapest.
 BOLLÓK 1999: KÉZAI Simon: *A magyarok cselekedetei*. Ford. BOLLÓK János, Budapest.

Referátumok

- DAI: *De Administrando Imperio, A Birodalom Kormányzásáról*. Ford. MORAVCSIK Gyula, Budapest, 1950.
- DOMANOVSKY 1906: Domanovszky Sándor: *Kézai Simon mester krónikája*. Forrástanulmány, Budapest.
- GERÉB 1971: *Képes Krónika*. Ford. GERÉB László, h.n.
- GYÖRFFY 1948: Györffy György: *A kun és komán népnév eredetének kérdéséhez*. *Antiquitas Hungarica* 2. 158-176.
- GYÖRFFY 1984: Györffy György: Az új társadalmi rend válsága, trónküzdelmek. In: *Magyarország története*, I/1;4. 835-888, Budapest.
- GYÖRFFY 1990: Györffy György: *A magyarság keleti elemei*, Budapest.
- GYÖRFFY 1993: Györffy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések-új válaszok*, Budapest.
- GYÖRFFY 1998: Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV*, Budapest.
- KOSSÁNYI 1924: Kossányi Béla: *Az úzok és kománok történetéhez a XI-XII. században*. Századok, 519-537.
- KURCZ 1983: Szent István király legendái; Szent László király legendája. Ford. KURCZ Ágnes. In: *Középkori magyar legendák és intelmek*, Budapest.
- MARCZALI 1995²: Magyarország története az Árpádok korában (1038-1301) In: *A magyar nemzet története*, 3. kötet. Reprint, 2. kiadás. Szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest.
- NÉMETH 1922: Németh Gyula: *A besenyők ismeretéhez*. MNy 18, 2-7.
- PAULER 1985²: Pauler Gyula. *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. 1 kötet, reprint, 2. kiadás. Szeged, 1985.
- SPINEI 1986: Victor Spinei: *Moldavia in the 11th-14th centuries*. H.n.
- SRH: *Scriptores Rerum Hungaricarum I-II*. Budapestini, 1999.
- SZEGFŰ 1977: Szegfű László: *A kerlési (cserbalmi) ütközet leányrablás epizódjának nyomozása*. *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis* 1, 23-31.

JEGYZETEK

- 1 Vö. MARCZALI 1995, 80; 82-83; KOSSÁNYI 1924, 532-537.
- 2 Vö. PAULER 1985², 432; 236. jegyz; GYÖRFFY 1948, 169.
- 3 Vö. RPC 146-150.
- 4 Vö. SRH I, 257 (Képes Krónika); SRH I, 148 (Kézai).
- 5 Vö. KOSSÁNYI 1924, 534-537.
- 6 Vö. SRH I, 369. „A kunok bejövetele után harmadik esztendőre történt, hogy a besenyők Bulgárfehérvár felől átúsztattak a Száva folyón Buziás mezejére, és foglyot, prédát nem csekély számmal ragadoztak és hurcoltak el a maguk földjére.” (GERÉB 1971, 75).
- 7 Vö. GYÖRFFY 1993, 90-91.
- 8 Vö. DAI 167.
- 9 Szemben a jóval részletesebb információkat közlő Képes Krónikával, amely László hercegsége és uralkodása alatt négy nomád támadásról tudósít; 1068, 1071, 1085 (nem datálja), 1091-ben (SRH I, 366-369; 369-375; 408-409; 412-414).
- 10 Vö. SRH I, 182.
- 11 Vö. SRH II, 389; 398; 423. KURCZ 1983, 19; 30; 44.
- 12 Vö. SRH I, 398; 423.
- 13 Vö. SRH II, 520. A forrás a besenyő népnév 12. századi *bisseni* alakját mutatja.
- 14 Györffy a magyar krónikairódom kezdeteit Könyves Kálmán idejére helyezi (GYÖRFFY 1993, 186). Ugyan Szegfű felvetette, hogy a kerlési csata leírása csak egy, a László legendá-

ból vett, legendás elem magyarországi lokalizálására való törekvés (SZEGFŰ 1977, 28), arra alapozva, hogy a nomád katonai stratégiának ellentmondó az, hogy a támadók egy hegytetőn foglalnak állást (SZEGFŰ 1977, 23), a gyepek mellett, a Kárpátokban, elképzelhető egy ilyen földrajzi adottságú területen való, kényszerű, ütközet. Magát a csata tényét, és 1068-ra való datálását a szakirodalom nem kérdőjelezte meg, a Képes Krónika részletes leírása nyomán azt elfogadta, és csak a betörő nomádok etnikumában nem jutott konszenzusra.

¹⁵ Vö. SRH I, 182.

¹⁶ Már Domanovszky Sándor rámutatott, hogy Kézai I. Endrétől V. Istvánig terjedő királylistája nem Kézai koncepciója, hanem a bővebb krónikák által teljesebben fenntartott ősforrás (ősgesta) kivonata. Kézai a szöveget tetemesen megrövidítette. Kézai és a bővebb szövegek közötti nagy hasonlóság (a terjedelmi differenciák ellenére) kétségtelenül bizonyítja, hogy a szövegek eredete közös. A bővebb krónikák az ősgesta szövegét bővebben és helyesebben őrizték meg, mint Kézai, aki mindig kevesebbet vett át a forrásból amazoknál, s a forrásnak egyes helyeit félre is magyarázza (DOMANOVSKY 1906, 115; 125–126).

¹⁷ Vö. BELLUS 2001, 32.

¹⁸ Vö. DAI 167.

¹⁹ Már az is valószínűtlen, hogy besenyő törzs, az úz és kun törzsek vonulása után, helyben maradhatott. A 11. sz. közepére a besenyő törzsek zöme már Havasalföldön és a Duna vonala alatt nomadizált. Törzsszervezetük felbomlott, a század derekára már 13 törzsükről szólnak a bizánci források (SPINEI 1986, 87). Györffy maga is elfogadta Kossányi azon megállapítását, hogy Moldva területe 1060-1070 k. az úz törzsek fennhatósága alatt állott (GYÖRFFY 1993, 90), későbbi munkájában pedig azt írja, hogy a Áóéá törzs a 11. sz. közepéig tarthatta kézben a moldvai síkságot (GYÖRFFY 1998, 114).

²⁰ A *gyula* titulus más török nyelvű nomád népnél is adatható a magyarok mellett: megvolt a bolgároknál, a bolgár fejedelmi lajstrom első kilenc fejedelme a *Dulo* nemzetségből származott. E szó d-je úgy viszonyul az eredeti j-hez, mint a bolgár fejedelmi lajstrom *dilom* szavának d-je az eredeti *jylan* j- hangjához. A *Dulo* szót a bolgárok valószínűleg *džula*-nak ejtették. Megtalálható a kazároknál is; Kedrenos szerint egy kazár fejedelem neve Óæÿæïó. A szó a törökségből is adatható, mint „a régi nagy idők maradványa az altaji törökség hősénekeiben és meséiben,” így: *Kattanadžula* ’egy hős neve’, *Kattanadžula Ahyr* ’egy hős neve’, *Katkanadžula* ugyanazzal a jelentéssel. Megvan a *džula* ezenkívül az altaji *aranadžula* szóban, mely mint a hősöl jelzője, majd pedig a neve szerepel (NÉMETH 1922, 4).